

سرگذشت ناتمام طنز در ادبیات فارسی

رویا صدر*

طنز در ادبیات فارسی، قدمتی به دیرپایی شعر فارسی دارد و در دوره‌های گوناگون، حضور روشن و مشخص آن در آثار ادبی به چشم می‌خورد. مؤلفه‌ها، ویژگی‌ها و نوع این حضور، از شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تأثیر پذیرفته است، تا آنجا که دستیابی به شناختی واقعی از موقعیت و سیر حرکت طنز در تاریخ ادب فارسی، بدون در نظر داشتن زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، شکل‌گیری و حرکت آن، ممکن نیست.

«طنز و مزاح در شعر فارسی، از آغاز تا حافظ»، تألیف، دکتر خواجه حمید یزدانی که از سوی مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان به چاپ رسیده است، با چنین رویکردی سامان یافته و به مرحله نگارش درآمده است. این کتاب که رساله پایان نامه دکتری نویسنده است، محدوده تاریخی از دوره پیش از اسلام تا زمان حافظ را در بر می‌گیرد و شش باب (فصل) دارد.

در باب اول، مفهوم لغوی هجو، هزل، مزاح و طنز، با تکیه بر منابع متعدد عربی و فارسی بررسی شده است. سپس نویسنده، به تحلیل علت و موجبات و کاربرد هجوگویی و مزاح در ادبیات فارسی پرداخته و با ذکر نمونه‌های متعددی از هزل و هجو در تاریخ

ادبیات ایران، آن را همراه ساخته است. همچنین در انتهای این بخش، در ردیابی نخستین شاعران پارسی گوی، به نخستین آثار طنزآمیز در ادبیات فارسی پرداخته و به اجمال. سیر تاریخی حرکت طنز، هزل و هجو را در دوره‌های مختلف تاریخ ایران بررسی کرده است. باب دوم تا پنجم کتاب، به بررسی طنز و مزاح در دوره‌های مختلف تاریخ سیاسی ایران اختصاص دارد. در این چهار باب، طنز در دوره سامانیان، غزنویان، سلجوقیان، خوارزمشاهیان و ایلخانان تا حافظ به تفکیک بررسی شده است. روال بررسی این است که در ابتدای هر بخش، اوضاع سیاسی ایران در دوره مورد نظر به صورت کوتاه و مختصر معرفی شده است. سپس زندگینامه، سبک و شیوه طنزنویسی چهره‌های سرآمد طنز هر دوره به صورت اجمالی مورد بررسی قرار گرفته و با نمونه‌هایی از اشعار طنزآمیز هر شاعر، همراه شده است. به نظر می‌رسد که بررسی اوضاع سیاسی و اجتماعی دوره‌های گوناگون تاریخ ایران در ابتدای باب‌های کتاب، با این هدف انجام گرفته باشد که خواننده با زمینه‌های اصلی سرودن برخی از شعرهای شاعران و تأثیر اوضاع اجتماعی بر طنز هر دوره آشنا شود. البته فشرده‌گی مباحث و گسترده‌گی کار، مجال پرداختن به زوایای گوناگون فرهنگی، فکری و سیاسی هر دوره را به محقق محترم نداده و به شرح‌گذاری رخدادهای مهم اکتفا شده است. و از این رو، شناخت طنز هر دوره یا آشنایی با راز و رمز آفرینش آثار طنزآمیز شاعران دوره‌های مذکور با اتکا به اطلاعاتی که در ابتدای هر بخش ارایه شده است، ناممکن به نظر می‌رسد.

از سوی دیگر، بی‌شک به علت گسترده‌گی کار، معرفی تمامی طنزنویسان هر دوره به تفصیل امکان‌پذیر نیست و کتاب حاضر، بحق، دربرگیرنده نام و زندگی مهمترین طنزپردازان هر دوره سیاسی است، ولی چه خوب بود که محقق محترم، اضافه بر معرفی تفصیلی طنزپردازان شاخص هر دوران، نام دیگر طنزپردازان هر دوره را (به فهرست) می‌آوردند و بر دقت تحقیق می‌افزودند. برای مثال، در دوره سلجوقیان، درکنار بزرگانی که نام آنها در کتاب آمده است، شعری چون: روحی و الوالجی، دهقان علی شطرنجی سمرقندی و قوامی رازی بوده‌اند که به طنزسرایی مشهورند و در کتاب حاضر، از آنها یاد شده است.

همچنین محقق محترم در دیباچه، عنوان کرده است که: «در انتخاب شعر هجویه و مزاح گونه هر شاعر، کمال احتیاط به کار برده شده است». اگر منظور از احتیاط، انتخاب مهمترین و معروفترین آثار طنزآمیز یا مزاح آلود شاعران باشد، در مواردی، جای شعرهای مهم

برخی از این بزرگان خالی است، که از فرط اهمیت و معروفیت در زبان فارسی، حکم ضرب المثل را نیز یافته‌اند، از جمله:
شعر سنایی غزنوی با این مطلع:

«ایها الناس روز بی شرمی است نوبت شوخی و کم آزمیست»

قطعه انوری، با این مطلع:

«ای خواجه مکن تا بتوانی طلب علم کانداز طلب راتب هر روزه بمانی»

در همین جا باید به یکی از محاسن کتاب اشاره کرد و آن، شرح تفصیلی شعرهای ارایه شده در متن و بررسی صناعات ادبی و بدیعی آنهاست که بی‌شک خواننده را با ظرایف ادبی این آثار بیش از پیش آشنا می‌سازد.

نقد و نظری بر شعر طنزآمیز فارسی از آغاز تا دوره معاصر، بخش انتهایی کتاب است. همان گونه که از نام آن پیداست این بخش، ضمن گریز زدن به شعر طنز دوره معاصر به اجمال، به جمع‌بندی و نتیجه‌گیری بخشهای پیشین کتاب می‌پردازد.

«طنز و مزاح در شعر فارسی» با فهرست اعلام، نمایه نام اشخاص، کتاب‌ها، رساله‌ها و جای‌ها و مأخذ به پایان می‌رسد. تلاش محقق محترم برای تکمیل مطالب کتاب ارزشمند خود با بهره‌گیری از منابع متعدد اردو، فارسی، عربی و انگلیسی جهت دستیابی به تصویری جامع از طنز پیشینیان از فهرست مأخذ هویدا است این فهرست بالغ بر ۱۵۰ کتاب و نشریه را شامل می‌شود. ثمره این تلاش، کتابی است که بی‌شک برای هر علاقه‌مند به زبان و ادب فارسی، منبعی از اطلاعات ارزشمند به شمار می‌آید.

پی‌نوشت:

عنوان مطالب، برگرفته از این جمله، از مجله نقوش (اردو) شماره ۷۱-۷۲ ص ۴۴، است که: در ادبیات فارسی، داستان طنز و مزاح، حکم یک سرگذشت تشنه و ناتمام را دارد، در ادبیات فارسی نه تنها فقدان قطعی ارتقا و تکامل تدریجی طنز و مزاح هست بلکه طنزنگارانی که باید ذکر آنان به کلمات سنگین و جاندار برود به ندرت هم به نظر نمی‌رسند (نقل از متن کتاب، ص ۲۴۵).

پرویشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی